

Ігор Алексєєв,
аспірант ХНПУ
імені Г.С. Сковороди

**“Балта” Степана Руданського у поданні Миколи Сиваченка
та актуальність цього вірша**

Твори та постать Руданського багато досліджувалися та популяризувалися. Але, здебільшого, під сильним впливом цензури. Який це був вплив за структурою і розподілом у часі — має бути предметом окремого дослідження. Але зараз уже ми наблизилися до думки, що головну роль відіграла самоцензура від страху покарання. Обґрунтування цього на підставі аналізу повного корпусу віршів, з оприлюдненням п’яти віршів з архіву, котрі раніше не публікувалися взагалі, я надав у попередніх публікаціях [1; 2].

Одним із найбільших дослідників творчості Степана Руданського за весь час став Микола Єфремович Сиваченко — український літературознавець, фольклорист та організатор науки другої половини двадцятого століття, член-кореспондент АН УРСР.

Ця публікація присвячена згадці замовчуваного при радянській владі вірша “Балта” у монографії Миколи Сиваченка [3], котра була перевидана уже при незалежності [4]. Вона стала класикою руданськознавства, тому я вже готую дослідження, присвячене доповненням і виправленням у перевиданні. Але стосовно “Балти” різниці не виявлено. Цей вірш згадується отак: *“Про людську гідність, про відсіч кривдникам не думає й герой гуморески Руданського “Балта” [5] — старенький дід, який проявляє дурну ініціативу — покійно лягає під солдатські канчуки”* [3, 22; 4, 39]. Детальний аналіз контексту, в якому у Сиваченка перебуває “Балта” й інших прикладів звідтіля — варті окремого літературознавчого дослідження. Сиваченко споріднює “Балту” з тими творами Руданського та не Руданського, де описується представник низового люду, котрий здеградував в умовах імперії та втратив гідність.

Ця робота розглядає передусім мовний, а не літературний аспект сиваченкової характеристики головного героя “Балти”. Таким чином перевіряється **гіпотеза:**

Микола Сиваченко в радянських умовах знайшов спосіб привернути увагу до “забороненого” вірша, для цього йому довелося відхилитися від критеріїв науковости. Для перевірки гіпотези було застосовано наступний мовний експеримент. Характеристика діда з монографії Сиваченка зводиться до двох слів: “дурний” та “покірний”. Далі на сім сотень емейлів, котрі належать переважно науковцям різних поглядів та волонтерам, розсилається анкета з віршем і проханням охарактеризувати діда у двох словах. З огляду на практичну недоступність тексту “Балти” в академічних виданнях та важливість володіння ним для правильного розуміння цієї публікації, наводжу текст вірша повністю.

БАЛТА

Захтів москаль нашу Балту

По-московськи звати:

Давай бити в барабани,

Всюди викликати,

Що вже Балта — та й не Балта:

Якось інше зветься.

Народ чує та дивує,

Як з дурня сміється.

«Коли Балта вже не Балта,—

Кажуть наші люде,—

То з дурними москалями

В нас пуття не буде!»

Незабаром торговиця

В Балті наступала.

Москва всюди на дорогах

Чортом поставала;

Що християнин який їде —

То москаль й спиняє:

«Как завйотса етат город?» —

З різкою питає.

Тільки скаже, що се Балта,—

Пропаца година!

Як худобу, москва вража

Січе християнина.

Ішов якийсь дід старенький.

Москва запиняє:

«Как завйота етат город?» —

Старого питає.

А старий підняв свитину,

На землі поклався:

«Та бий,— каже,— бісів сину,

Тільки не питайся!» [6]

Анкетованим пропонувалося написати будь-які, але лише два слова, котрі були би їхньою характеристикою діда. Також анкета враховувала належність респондентів до філологічної спільноти. Основною метою

анкетування було з'ясувати, наскільки збігається дідова характеристика читачів (та філологів зокрема!) із характеристикою Миколи Сиваченка. Дуже огрублено — чи був Сиваченко об'єктивним.

Анкету заповнило 59 осіб. Необроблені результати анкетування та всі стадії обробки викладено у відкритий доступ [7]. Попри невелику вибірку, вони можуть наштовхнути на виявлення багатьох закономірностей. Зараз же обсяг і спрямування цієї публікації визначає найпростішу їх обробку:

1. Розділяються відповіді філологів та нефілологів. Виходить 20 перших та 39 других;

2. Вилучаються відповіді, котрі було дано із порушенням умов опитування. Піддаються нормалізації (тобто корекції з мінімальною зміною смислу для уніфікації та спрощення обробки) дуже подібні відповіді. Залишається 19 від філологів та 36 від нефілологів;

3. У кожній групі пари відповідей розриваються та підраховується кількість кожного запропонованого слова. Робиться один виняток — “хитромудрий” розділяється на хитрий і мудрий, оскільки в цьому дослідженні умова обмежитися двома словами була введена суто для простоти обробки. Виходить, що філологи дали 24 характеристики, а нефілологи — 43. Слід зазначити, що обидві групи містять щонайменше 10 однакових слів;

4. У групах респондентів-філологів та нефілологів підраховується вжиток словесних характеристик героя, близьких до характеристики Сиваченка та протилежних. Характеристики, котрі важко вписуються у цю дихотомію — відсікаються. Таким чином: у філологів виявилось 19 слів (враховуючи повторні - 29). 4 (зневіренний, раб, смиренний, хохляка) трапляються по одному разу та можуть бути оцінені як збіг із характеристикою Сиваченка. 15 (25) — проти характеристики Сиваченка: відчайдушний (3), мудрий (3), гордий (2), незламний (2), нескорений (2), патріот (2), принциповий (2), самовідданий (2), гідний, мужній, ріднолюбивий, свідомий, сміливий, твердий, чесний.

У нефілологів: 32 слова (враховуючи повторні — 54). 13 згадок на користь характеристики Сиваченка (8 слів — покірний (4), раб (2), терпило (2),

зневірений, малорос, манкурт, самопринижений, хохол). 41 згадка — не на користь. Це 24 слова: мудрий (7), патріот (4), гордий (2), нескорений (3), безстрашний (2), вільний (2), козак (2), незламний (2), вільнодумець, впертий, гарний, жертковий, зневажливий, кмітливий, незалежний, правдолюб, принциповий, прозорливий, самобутній, Сковорода, стійкий, українець [це слово в цьому контексті вважається за протилежність до слова “хохол”], характерник, чесний).

Таким чином лише біля 14% представників філології серед респондентів сприймає старенького діда з вірша “Балта” таким чином, як його подає Микола Сиваченко. А от серед нефілологів — 24%. І там і там — явна меншість.

Висновки. Оскільки переважна більшість читачів надала характеристику персонажа протилежну до сиваченкової, вірогідно, що гіпотеза дослідження підтверджується. Тим же часом присутня помітна кількість відгуків і споріднених з характеристикою Миколи Сиваченка. Але він, через доступ до стародруків та архіву, мав знати, що Руданський — системний москвофоб і “Балта” є лише одним із багатьох творів антиросійського спрямування. Тому, скоріше за все, в дійсності Сиваченко не сприймав героя вірша як “терпилу”, але використав можливість його так розуміти заради введення в науковий обіг цінного твору, раніше вилученого звітлія імперською “культурою”.

Отримані за допомогою опитування висновки не можна вважати безумовними — час, місце та обставини Сиваченка могли впливати так, що справді сприймалося все інакше. В умовах звільнення від жорстокої імперії ми можемо вільно сперечатися з Миколою Сиваченком: “Балта” стоїть не в одному ряду з “Лошаком” та “Надгородою”, а разом із творами “Смерть козака”, “Московська пуга”, “Турецька кара”. І головний герой її — близький не до “руссаго человека” *“Анкідіна Тимофєєва — героя оповідання В. Слепцова “Ночлег”* [3, 22; 4, 39], а до довженківського Демида Запорожця.

Список використаних джерел

1. Алексеев Ігор. Нові вірші з архіву Степана Руданського. *Онтологічні виміри сучасної філології: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 24-25 вересня 2020 р.* - Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2020. - 116 с. С. 6–14.
2. Алексеев Ігор. Світогляд і спадок Степана Руданського – відкриття цілісної картини. *Політики пам'яті української культури : Збірник тез та матеріалів всеукраїнської наукової конференції (ОКЗ “Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди”, 20 травня 2017 року).* Харків : Майдан, 2017. С. 9–12.
3. М. Є. Сиваченко. Студії над гуморесками Степана Руданського. Київ, “Наукова думка”, 1979
4. Сиваченко М.Є. Студії над гуморесками Степана Руданського (порівняльно-культурологічний аспект)/ Відповідальний редактор І.О.Дзеверін; упорядкування Г.М.Сиваченко; передмова П.М.Федченка. — Київ: “Наукова думка”, 1995. — 448 с.
5. Твори Степана Руданського. — Львів, 1908. — Т.3. — С.33-34 за [4]
6. Руданський Степан. Усі твори в одному томі / Уклад. і авт. передмови Г. Латник . Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005 . 520 с., С.50-51.
7. Сайт Ігора Алексеева — “Балта”.
<http://ihor.aleksejev.slobozhanshyna.in.ua/balta/>